

Naujas žodis Lietuvos pedagogikoje

Dr. Stasė Dzenuškaitė

Jono Pauliaus II mirtis gerąją prasme sukrėtė pasaulį, kuris tarsi pakirdo iš vidinio sąstingio ir atsigręžė į egzistencinius žmogaus būties klausimus, į dvasines vertybes. Permažstant bei išgyvenant jų svarbą, ypatingą reikšmę įgauna prof. habil. dr. Elvydos Martišauskienės mokslinė monografija „Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškiny“ (2004). Monografija, parašyta 2003 m. birželio 30 d., sėkmingai apginta Vilniaus pedagoginiame universitete habilitacijos darbo pagrindu, yra aktuali ir gali būti įdomi ne tik pedagogams, bet ir visiems, kam rūpi jaunosios kartos dvasinis ugdymas, dėl kelių priežasčių.

Šiuo metu yra dėl ko nerimauti kiekvienam, kam rūpi tautos ateitis, šiandien sėdint mokyklų suoluose. Oficiali kriminalinė statistika patiekia didėjantį nepilnamečių nusikaltimų skaičių, žiniasklaida vis dažniau skelbia apie mokinių savižudybes, apie labai šiurkščius ir žiaurius jų tarpusavio santykius, nepagarbą mokytojams, tėvams, aplinkiniams. Mokyklose platinami ir vartojami narkotikai, plėšikaujama, nemažai amoralaus elgesio faktų. Akivaizdžios mokinių apatijos, hedonizmo apraiškos, akivaizdus idealų nepripažinimas.

KĄ DARYTI?

Elvyda Martišauskienė, apibendrinusi gausią pasaulio bei Lietuvos mokslininkų ir savo atlikto daugiabriaunio tyrimo medžiagą, siūlo

vieną patikimą išeitį. Tai – kryptingas nuoseklus paauglių dvasingumo ugdymas kaip asmenybės brandos pamatas. Mums tai – edukologinė naujovė, bet turinti turtingą „atmintį“ ir gilią šaknis pasaulio pozityvaus ugdymo istorijoje. Lietuvoje monografijos autorė pirmoji ryžosi imtis tokios svarbios, sudėtingos ir visiškai netirtos problemos (su ne vienu nežinomu). Lietuvoje ji pirmoji, remdamasi gausių ir svarių filosofinės, teologinės, psichologinės ir pedagoginės literatūros šaltinių ir savo išsamių paauglių dvasingumo tyrimo duomenų bei asmeninės ne vienerių metų pedagoginės praktikos bei patirties analize, prieina prie išvados, kad dvasingumo, kaip tarpdisciplininio fenomeno, ugdymas turi iš esmės teigiamos įtakos paauglių dvasinei brandai, visapusiškam ir visaverčiam jų asmenybės tapsmui. Paauglystėje susidaro realios dvasingumo ugdymo prielaidos, jo stygius, kaip teigiama knygos įvade, dažnai tampa moralinių ir egzistencinių klausimų ignoravimo, beprasmiškumo jausmo, priklausomybės nuo išorinių veiksnių, egoizmo, dvasinio bukumo, o dažnai ir pavojingų nusižengimų priežastimi.

NUO KO PRADĖTI?

„Kalbant apie mokymą iškyla labai svarbi atskirų posakių ir sąvokų reikšmės problema, – enciklikoje „Dives in misericordia“ (Apstus galvestingumo) (3 sk.) rašo Jonas Paulius II, at-

kreipdamas dėmesį, kad tiksliai suvoktos sąvokos – tai raktas atskleisti rūpimo reiškinių ar kurios apibrėžtos tikrovės esmę. Taigi kiekvienam, tik paėmus į rankas E. Martišauskienės monografiją, savaime kyla klausimas, kas tas dvasingumas (ypač paauglių ugdymo kontekste), kaip jį supranta autorė.

Autorė dvasingumo fenomeno teoriniams pagrindams atskleisti skiria net 30 knygos puslapių, aptardama filosofinį-teologinį požiūrį į dvasingumą, analizuodama dvasingumą kaip edukologinio pažinimo objektą. Išsamiai apžvelgusi dvasingumo sampratų raidą filosofiniu, teologiniu, psichologiniu bei pedagoginiu požiūriais, monografijos autorė dvasingumą apibrėžia kaip „dvasinio prado sklaidą, pasireiškiančio autentiškais asmens santykiais su pasauliu, grindžiamą aukščiausiomis vertybėmis ir apimančią visas prigimtines žmogaus galias“¹.

Čia reikia pažymėti, kad dvasingumo apibrėžčiai reikia aptarti dvasios, sielos ir kūno sąlytį.

Mokslininkės atlikta šių fenomenų interpretavimo raidos apžvalga rodo, kad nuo seniausių laikų interpretacijų būta ir esama labai įvairių priklausomai nuo interpretuotojo pasaulėžiūros, nuo gyvenamosios vietos ir epochos ypatumų. E. Martišauskienė pasirinko krikščioniškąjį požiūrį, „tarytum sulydantį neotomistinį ir fenomenologinį požiūrius, taip pat egzistencialistų (krikščioniškos pakraipos) bei personalistų mintis apie žmogaus gyvenimą ir jo ištakas, (...) šių laikų krikščioniškosios filosofijos bei teologijos požiūrį į dvasią“².

Krikščioniškai suvokto dvasingumo ugdymas gyvybiškai reikalingas mūsų mokyklai. Dar vyskupas psychologas ir pedagogas Mečislovas

Reinys yra pastebėjęs: „Ten, kur žmonės Kristaus mokslo šviesos ir šilumos nepažįsta, auklėjimas yra natūralistinis, vadinasi, žiūrima tik žmogaus ir žemės. Ten nerasime vietos Bažnyčiai, religijai, Dievo malonei, Dievo visagalybei, išminčiai, gerumui, ten žmonės palikti vien savo jėgoms. Jie mėgina sugalvoti įvairiausias sistemas, patobulinti vartojamus metodus, ir viskas veltui: neranda nei tvirtų pagrindų, nei gaivinančios dvasios. Kodėl? Todėl, kad nemato dangaus, kuris su mažesniu ryškumu negu žemė stoja prieš žmogaus akis ir protą. Vadinasi, natūralistinis auklėjimas nesiskaito su tikrove, galima sakyti, užmerkia akis prieš gyvą realybę, todėl ir negali patenkinti nei teisingų žmogaus proto reikalavimų, nei suformuoti tokio jaunimo, doro ir kilnaus, kuris patenkintų gražią tėvų ir visuomenės viltį“³.

KAS ITIN REIKŠMINGA

Siekiant ugdyti paauglių dvasingumą itin reikšmingas E. Martišauskienės sudarytas hipotetinis dvasingumo turinio modelis, apimantis transcendentines (tiesos, gėrio, grožio) ir jas konkretinančias pamatines bei asmens vertybes. „Taigi hipotetinis dvasingumo modelis apima visą vertybinio ugdymo turinį, kartu ir visą mokymo procesą, kurio metu vyksta dvasinių vertybių internalizacija“⁴.

Tačiau hipotetinis dvasingumo modelis – tai tik pirmas žingsnis. Skaitytoją ypač domina antsis žingsnis – kaip vyksta, kaip turėtų vykti paauglio vidinėje laboratorijoje dvasinių vertybių perėmimas bei priėmimas, jų pasisavinimas? Tuo tikslu E. Martišauskienė sudarė patikimą diagnostinį dvasingumo tyrimo modelį,

¹ Elvyda Martišauskienė. Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys. Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004. P. 184.

² Ten pat. P. 19.

³ J. Lemoyne. Palaimintas kunigas Jonas Bosko. Torinas. 1930.

⁴ E. Martišauskienė. Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys, p. 46.

kuris padėjo atskleisti ne tik paauglių dvasingumo būklę, bet ir galimą ugdymo proceso įtaką vidinei jų dvasingumo sklaidai.

Abu šie modeliai leidžia teigti, kad E. Martišauskienės darbas stovi ant labai tvirtų vertybinių pamatų ir nagrinėja vieną iš esmingiausių visų laikų asmenybės ugdymo problemų – dvasinių vertybių problemą. Įvairiais aspektais šią problemą nagrinėję ir nagrinėjantys sociologijos, ekologijos, ekonomikos, medicinos, teisės, psichologijos bei pedagogikos mokslininkai sutartinai pripažįsta, kad asmenybės sąmonę ir elgseną lemia vertybinių orientacijų kryptingumas, jų kokybė.

Savo darbe E. Martišauskienė teigia, kad itin svarbu plėsti bei turtinti ir individų, ir grupių ribotą, orientuotą daugiausia į utilitarines gėrybes bei elementarių norų paisymą, vertybių akiratį. „Iš tiesų vertybės „apšviečia“ būti ir pamažu, kol žmogus ugdo save, jų šviesa vis stiprėja jo gyvenimo erdvėje“⁵. E. Martišauskienės darbas, kurio rūpestis – aukščiausių transcendentinių vertybių – tiesos, gėrio, grožio – („išverstų“ į paaugliams suprantamą kalbą) puoselėjimas, gali „apšviesti“ dabartinės mūsų mokyklos ugdymo horizontus.

E. Martišauskienė, pritardama nuostatai tų mokslininkų, kurie ugdymo tikslu mano esant vertybių ugdymą, o dvasines vertybes – vienu iš ugdymo komponentų, monografijoje bando atsakyti į klausimą, kokiomis konkrečiais vertybėmis turėtų būti grindžiami paauglių (ir ne tik jų!) autentiški santykiai su pasauliu.

Tiesos pamatinėmis vertybėmis autorė pripažįsta išmintingumą ir tikėjimą, gėrio – jautrumą, orumą, solidarumą, atsakingumą, altruizmą, sąžiningumą, grožio – jautrumą, kūrybiškumą. Kartu monografijos autorė pažymi, „šiuo metu reikia kalbėti ne apie tai, ar reikia

mokyti vertybių, o galvoti, kokių vertybių mokyti, ir ieškoti būdų, kaip tai daryti, kad būtų atsakyta į svarbiausius klausimus: kaip turėčiau gyventi, kaip mes galime kartu gyventi?“⁶.

ĮDOMU IR TEIKIA VILTIES

Taip jau yra, kad neigiamybės labiau „bado akis“, kad per jas dažnai net „dramblio nepastebime“, t. y. neižvelgiama žmoguje ar reiškinyje to, kas iš tikrųjų esminga, bet giliai paslėpta. Panašiai ir su mūsų paauglių bei jaunimo etine charakteristika. Dažnai priskaičiuojame dešimtis ydų, nukrypimų, prasižengimų, nusikaltimų ir tik aimanuojame, sielojamės, baiminamės dėl jų (ir savęs), dėl jų (ir mūsų pačių) ateities, smerkdami juos – tokius netikusius mūsų vaikus ir mokinius bei auklėtinius, taip labai apvylusius mus, norinčius jiems tik gero.

Elvyda Martišauskienė pasielgė kitaip. Ji, pedagogė ir motina, gerai matydama visus „spuogus“ ant paauglių moralinio veido, ryžosi leisti į paauglio gelmes ir turtingos, patikimos metodikos pagalba pasižvalgyti, kuo jie gyvena iš tikrųjų, koks jų tikrasis santykis su pačiais savimi, su aplinka, vertybėmis. O gal ten ne viskas taip niūru ir beviltiška?

Monografijos autorė įvairiais įdomiais būdais „pašnekino net 1257 VIII–IX klasių paauglius iš įvairių (miesto ir kaimo bendrojo lavinimo, katalikiškųjų, realių, humanistinių, meno, sporto, jaunimo) Lietuvos mokyklų.

Geranoriškumo, sąžiningumo, konfidencialumo ir trianguliacijos (lot. *triangulum* – trikampis) principais pagrįstu tyrimu siekta išsiaiškinti „ne tik dvasinių vertybių suvokimą, bet ir jų

⁵ Jonas Paulius II. Atmintis ir tapatybė, p. 37.

⁶ E. Martišauskienė. Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys, p. 36.

išgyvenimą bei realizavimą autentiškais veiksmais bei poelgiais⁷. Ypač teigiamai tyrimas vertinamas dėl to, kad, kaip rodo tyrimo duomenys, paaugliai galėjo išsakyti savo požiūrį į 65 vertybes, sudaryti savą dvasingumo modelį ir išreikšti savo santykį su juo per išgyvenimus. Tyrėja sugebėjo taip prakalbinti tiriamuosius, kad šie atskleidė jiems svarbių vertybių išgyvenimus, pasidaliję, kada jie patiria daugiausia džiaugsmo. Motina Teresė džiaugsmą yra pavadinusi tinklu sieloms gaudyti. Šiuo atveju džiaugsmas padėjo „sugauti“ paauglių esmę, t. y. nustatyti, kokios vertybės paaugliams arčiausiai širdies.

Ypač nemažai vilties ugdytojams teikiantis tyrimo rezultatas, kad „paaugliai daugiausia džiaugsmo patiria, kai bendrauja su kitais žmonėmis, kuriuos gerbia, myli, kai jaučia tarpusavio supratimą ir sulaukia iš jų pagalbos, patarimo. Kitaip sakant, kai užsimezga dvasinis ryšys“⁸, kuris, kaip rodo tyrimo rezultatai, būna glaudžiausias, kai įtvirtinamas gerais darbais. Dvasinis ryšys su kitu žmogumi visais amžiaus tarpsniais yra svarbus, bet paauglystėje, kai intensyviai ieškoma savo tapatybės, tampa dar reikšmingesnis. Taigi pedagogai (ir tėvai), pajėgiantys taip bendrauti su paaugliais, kad šie juos gerbtų ir mylėtų, gali jiems turėti teigiamą įtaką.

Verta drauge su tyrėja atkreipti dėmesį į tai, kad išskirtinę svarbą paauglių dvasiniame pasaulyje turi religiniai išgyvenimai, besireiškiantys džiugia nuotaika, pasitenkinimu, ramybe mąstant apie Dievą, meldžiantis. Tyrimas atskleidė, kad kai kurių vertybių pasireiškimą paaugliai grindžia, „įžvelgdami ir tikėjimo aspektą, saistomą dvasingumo pamatais – laisve, meile, lygybe – ir kreipiamą į jų šaltinį – Dievą“⁹.

Rimtai ugdytojus verčia susimąstyti tai, kad Tauta, Tėvynė sunkiai randa deramą vietą paauglių vertybinėje orientacijoje. Reikia kryptingos pedagoginės pagalbos, kad keistūsi paauglių požiūris į grožį, pažinimą, taiką bei nepriklausomybę.

Įdomiai dvasingumo turinys atsiskleidė paauglių požiūryje į dvasingą žmogų. Šis požiūris buvo tirtas dviem aspektais, sąlygiškai pavadintais realiuoju ir idealiuoju¹⁰.

Palyginus realiojo ir idealiojo dvasingo žmogaus vertinimus išryškėjo, kad gana aukštai vertinama realaus (artimo) žmogaus užuojauta ir dvasinė vienybė. Panašiai vertinamas realaus ir idealaus žmogaus nesavanaudiškas rūpinimasis kitais, jautrumas grožiui, nenuolaidžiavimas aplaidumui, pasitikėjimas Dievu. Tačiau idealaus žmogaus autentiškumas, atsakymas už savo veiksmus, tiesos sakymas, humoras, drąsumas, laisvumas, savarankiškumas žymiai lenkia realaus žmogaus vertinimus. „Tai lyg siekiamybė, kuriai pribrendo paaugliai, bet dar nepakankamai realizuojama“¹¹.

Jeigu tokias vertybes kaip siekiamybė brangina paaugliai, pedagogui tokia jų siekiamybė tarytum ta geroji dirva, kurioje gali sudygti vertikaliųjų vertybių daigai, galintys duoti gerą derlių. Pasirodo, kad dirva yra, tik reikalingi sėjėjai ir sėklos – tiesos, gėrio, grožio vertybės, įvardytos hipotetiniame dvasingumo turinio modelyje.

KAS DARO DIDŽIAUSIĄ POVEIKĮ

Monografijoje atskleisti paauglių dvasingumo ugdymo psichosocialiniai veiksniai: pasaulėžiūriniai (požiūris į religines vertybes, į tautą), socialiniai (savijauta šeimoje, santykiai su ben-

⁷ E. Martišauskienė. Paauglių dvasingumas ..., p. 47.

⁸ Ten pat, p. 70.

⁹ Ten pat, p. 55.

¹⁰ Plg. ten pat, p. 58–67.

¹¹ Plg. ten pat, p. 64.

draamžiais), pedagoginiai (savijauta mokykloje, humanistinė pedagogo kompetencija, mokyklos tipo įtaka). Parodyta jų įtaka vertybių internalizacijai.

Dabar, kai tapo madinga propaguoti bepauslėžiūrinį ugdymą, kai iš mokyklų gyvenimo palengva eliminuojamos religinės ir tautinės vertybės, itin reikšminga, kad autorės tyrimo duomenys atskleidžia pasaulėžiūrinių nuostatų reikšmingumą paauglių dvasiniam tapsmui ir patvirtina prielaidą, kad pasaulėžiūrinės nuostatos yra šio proceso veiksnys, taip pat „leidžia tikėjimo vertybes pripažinti dvasinį tapsmą integruojančiu veiksmu, išsiskiriančiu tiek sąlyčių gyliu, tiek plotu“¹².

Monografijos autorė padeda skaitytojui suprasti labai svarbią tiesą, kad dvasinis asmenybės tapsmas yra vientisas procesas, kad „pedagoginiu aspektu į dvasinio tapsmo orbitą patenka visas ugdymo turinys (žinios, gebėjimai, veiksmo būdai, vertybės). Vadinasi, dvasingumas turi būti ugdomas per visų dalykų pamokas ir papildomą ugdymą“¹³. Ugdymas yra būtinas, nes, kaip yra priejusi prie išvados E. Martišauskienė, „dvasinės galios pačios nepajėgios pakilti virš gamtinių poreikių“¹⁴. Kadangi save kurti, ugdyti gali tik pats ugdytinis, ugdytojui tenka itin svarbus vaidmuo – pažadinti ugdytinio norą pažinti save ir pasaulį, įvertinti ir siekti tobulumo – ugdyti dvasingumą. Šis procesas sėkmingai vyksta pedagoginės sąveikos pagrindu, kai ugdytojas ir ugdytinis siekia to paties tikslo.

Monografijoje itin pabrėžiama pedagogo asmenybės svarba. Brandžią asmenybę ugdyti gali tik brandi asmenybė, pripažįstanti ir įgyvendinanti tiesos, gėrio, grožio vertybes.

Skaitytoją turėtų sudominti E. Martišauskienės pristatomi G. Allporto išskirti brandžios asmenybės kriterijai:

„1) gilus savo Aš jautimas;

2) sugebėjimas užmegzti nuoširdų kontaktą su kiekvienu žmogum – ir su artimu, ir su visai svetimu;

3) pagrindinių emocinės brandos požymių turėjimas;

4) išorinę tikrovę atitinkantis suvokimas, mąstymas ir veikimas;

5) sugebėjimas objektyviai vertinti save patelkiant savianalizę ir humoro jausmą;

6) vidinė harmonija, paremta integruojančia gyvenimo filosofija“¹⁵.

Svarus pedagogo dvasinės brandos rodiklis yra sugebėjimas kelti ugdymo tikslus, vieningančią teoriją ir praktiką, jungiančius horizontaliąją ir vertikaliosią plokštumas, taip pat juos tiksliai ir aiškiai formuluoti.

Taip pat labai svarbu, kad pedagogas būtų mąstanti asmenybė. Kita vertus, kadangi viena iš svarbiausių paauglio dvasingumo ugdymo prielaidų yra pedagogo asmenybės dvasinis brandumas, tai nepakanka pedagogui rūpintis vien profesionaliuoju brandumu, geru savo specialybės išmanymu, dalykine kompetencija, aplenkiant dvasinį asmenybės tobulėjimą.

KA TAI PRADŽIUGINS

Elvydos Martišauskienės monografija labiausiai turėtų pradžiuginti tikinčiuosius, nes pirmą kartą po 50 metų trukusios sovietinės ateizacijos, kurios „šleifas“ driekiasi dar ne vieno pedagogo sąmonėje, šiame darbe grąžinta ugdyti vertikalioji siekiamybė. Autorė, dvasinį ugdymą grindžianti krikščioniškuoju požiūriu į dvasią, pabrėžia, kad dvasingumas, randantis

¹² Ten pat, p. 105.

¹³ Ten pat, p. 164.

¹⁴ Ten pat, p. 164.

¹⁵ Ten pat, p. 168.

ištakas antgamtinėje tikrovėje, skatina ieškoti aukštesnio ryšio su būtimi ir visoje santykių sistemoje įgyvendinti dvasines vertybes.

Ši monografija pradžiugins ir katalikiškųjų mokyklų pedagogus, nes, kaip rodo tyrimo rezultatai, šių mokyklų auklėtiniai palankiausiai priima dvasines, dorovines vertybes, ir jos sėkmingiausiai internalizuojamos tik katalikiškojo profilio mokykloje. Ši išvada galėtų būti ir vienu „už“ tikinčiųjų pageidavimams steigti daugiau katalikiškojo profilio mokyklų, kad bręstanti mokinio sąmonė nebūtų skaldoma pasaulėžiūrinės „dvivaldystės“ mokykloje, kur vienoje pamokoje teigiamavienokia tiesa apie pasaulį ir žmogų bei galutinį jo gyvenimo tikslą ir prasmę, o kitoje – visai priešinga.

Kaip tvirtas metodologinis pamatas, monografija galės būti naudinga daugeliui būsimų mokslinių dvasingumo bei dorinio ugdymo tyrinėjimų. Kaip patikimas išbandymas ir dvasingumo ugdymo instrumentarijus, ji konkrečiai naudinga visų tipų mokyklų pedago-

gams (dėstytojams ir vadovams), bendrųjų ir individualiųjų programų, vadovėlių, įvairios metodinės medžiagos rengėjams, sudarytojams, autoriams ir visiems, kuriems rūpi jauniosios kartos dvasinis ugdymas.

PADEKOS ŽODIS

Ne taip paprasta trumpame straipsnyje atskleisti tokią sudėtingą problemą gvildenančios, prisodrintos gausios informacijos monografijos esmę, prasmę ir reikšmingumą. Šios monografijos pagrindu turėtų būti rašomi analitiniai straipsniai, pranešimai mokslinėms ir praktinėms konferencijoms, organizuojami seminarai.

Už tokį aktualų, tvirtai moksliskai pagrįstą, su nuoširdžia meile Dievui ir mokyklai, paugliui parašytą monografiją autorė verta didelės pagarbos ir dėkingumo. Jos darbas – naujas, svarus, principingas žodis Lietuvos pedagogikos raidoje.

Stasė Dzenuškaitė